

19. Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi ve Basın

İbrahim Emre Günay

19. Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi ve Basın

İbrahim Emre Günay

Yayın No: 2432
ISBN: 978-625-376-163-9
E-ISBN: 978-625-376-164-6
Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2024

© Copyright 2024, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Yayının yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik

ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Furkan Mülayim -furkan@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Damla Ertürk -damla@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Günay, İbrahim Emre.

19. Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi ve Basın / İbrahim Emre Günay

1. Basım, XII + 178 s., 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-376-163-9

E-ISBN: 978-625-376-164-6

1. Osmanlı Modernleşmesi 2. Osmanlı Basını 3. Yeni Osmanlılar 4. 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti 5. Batılılaşma

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - Sipariş: siparis@nobelyayin.com

E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com - www.nobelbilimsel.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Ana Basım Dağıtım, Arkadaş, D&R, Derya Dağıtım, Dost, Kırmızı Kedi, Kita Dağıtım, Kida Kitap Yayın, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi, Yeryüzü

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltd. Şti. Sertifika No: 44093

ASO 1. Organize Sanayi Bölgesi Anadolu Cad. No:4 Sincan/ANKARA

Eşim Bahar'a ve kızım Ela'ya ...

ÖN SÖZ

Yazılı basın olarak gazete ve dergilerin kamuoyu oluşturma ve yönlendirme işlevleri Osmanlı tarafından 19. yüzyılda Tanzimat Dönemi'nde fark edilmiştir. Bu dönemde Osmanlı dışarda ve içerde en çalkantılı dönemlerinden birini yaşamaktadır. Tanzimat Dönemi'nde içerde toplumsal, kültürel, politik ve ekonomi alanlarındaki değişim çalışmaları ve sonuçları ile başta Balkanlar olmak üzere Hristiyan tebaanın bağımsızlık yanlısı ayaklanmaları ve Avrupa'nın Osmanlı sınırlarının hem içinde hem dışında Osmanlı'yı kendi sömürge sistemlerine dâhil etme amaçlı çalışmaları ve tüm bunlara karşı Osmanlı bürokrasisinin aldığı kararlarla pozisyonu birçok Osmanlı aydınının gazeteciliğe soyunmasını sağlamıştır.

Osmanlı'da ilk gazeteler devlet tarafından çıkarılmıştır. İlk resmî gazeteler Balkanlarda yaşanan bağımsızlık yanlısı isyanların, Osmanlı'nın kendi bakış açısından anlatması, kendi kamuoyunu oluşturması ve yönlendirmesi amacıyla çıkarılmıştır. Sonrasında Osmanlı aydınlarının bir araya gelerek çıkarttıkları muhalif, mevcut duruma eleştirel yaklaşan özerk gazeteleri görürüz. Bu gazeteler, devlet eliyle çıkan gazeteleri bir kenara bırakırsak Osmanlı-Türk basın tarihinin doğuşunu simgeler. 19. yüzyıl yenileşme hareketlerini yürüten ve denetleyen kesim olan Osmanlı bürokrasisinin özellikle Yeni Osmanlılar tarafından çıkarılan gazetelerde en sert şekilde eleştirilmeleri, diğer özel girişimle çıkarılan gazetelerin de ana gayesidir. Yeni Osmanlılar çıkardıkları gazetelerle sadece bürokrasinin sürdürdüğü yaşam ve bu doğrultuda aldığı kararların eleştirisi yapılmıştır. Ayrıca halkın Osmanlı'nın içine düştüğü çelişkiler ve Avrupa'dan alınan yeniliklerle ilgili aydınlatılması ve bilinçlendirilmesi de amaçlanmıştır. Bu bağlamda yazılı basın diğer

bir deyişle gazetecilik ve dergicilik 19. yüzyıl Osmanlı modernleşme hareketlerinin de önemli bir parçası konumundadır. Osmanlı modernleşmesi ve başını Yeni Osmanlıların çektiği özerk basın faaliyetleri birbirlerini diyalektik içinde tamamlamaktadırlar. Bu bağlamda 19. yüzyıl basın faaliyetlerinin nedenlerini ve gelişimlerini anlamak, öncelikle Osmanlı modernleşme çalışmalarını anlamakla mümkündür.

Bu çalışmada 19. yüzyıl Osmanlı modernleşme çalışmaları ana hatlarıyla bürokrasi eleştirisi üzerinden ortaya konmaya çalışılacaktır. Bürokrasinin yenileşme adı altında aldığı kararlar aslında kendi güçlü konumlarını yeniden üretmek için yüzeysel, günü kurtarmaya yönelik kararlardır. Bu durum hem bu kesimi hem de kendi varlıklarının koşulu olan Osmanlı Devleti'ni tüm birimlerini kapsayarak zayıflatmakta ve Osmanlı'nın Avrupa'nın sistemine bir sömürge olarak dâhil edilmesine götürmektedir. Nitekim çalışmamızda Osmanlı'nın zayıflayarak tarih sahnesinden çekilmesinde 19. yüzyıl Osmanlı modernleşme döneminde yeniliklerin yürütücüsü olarak yozlaşmış bürokrasi, merkez konumdadır. Osmanlı'nın içinde düştüğü durumla ilgili birçok neden öne sürülebilir hatta onlara burada da değinilmesi gerekebilir ancak çalışmanın diğer bir ana konusu olan basınla ilgisi bakımından Osmanlı modernleşmesinin bürokrasi eleştirisi üzerinden okunması tercih edilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde yer alan Osmanlı'ya matbaanın gelişi sonrası yazılı basının doğuşunu ve gelişimini doğru bir şekilde okumak için birinci bölümde bir arka plan olarak da kabul edilebilecek olan Osmanlı modernleşme hareketleri ana hatlarıyla verilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde amaç; Osmanlı'nın kendi tarihselliği içinde geniş ve karmaşık yapısını resmetmek ya da bir tarih dersi vermek değildir. Bu konu çalışmanın sınırlarının ötesindedir. Birinci bölümde Osmanlı'nın modernleşme çalışmaları, ikinci bölümde verilecek olan

Osmanlı (muhalif) basınının doğuşu ve gelişimini doğru anlamak için verilmiştir.

Çalışmada gerek Osmanlı'nın modernleşme çalışmaları gerekse Osmanlı matbaası ve basının kuruluşu ve gelişimi maddeler hâlinde somut ve keskin sınırlarla ortaya koyulmasından ve birbirini takip eden bir sıra hâlinde çizgisel olarak verilmesinden kaçınılmıştır. Bunun yerine bütünlük içinde kesitler sunularak okuyucunun sunulan bilgi temelinde özgürce kendi çıkarımını yapması düşünülmüştür.

Çalışmanın birinci bölümünde iki ana tema işlenmeye çalışılmıştır. Birincisi; Osmanlı'nın 19. yüzyıl modernleşme çalışmalarında bürokrasinin mevcut konumunu yeniden üretmek için günü kurtarmaya yönelik yeniliklerin alınması doğrultusunda kararlar alması sonucu ortaya çıkan başarısızlıktır. Bu çalışmada Osmanlı modernleşmesinin başarısızlığının merkezine bürokrasi konmuştur. Askerî alanda alınan yenilgiler sonrası Avrupa'nın askerî ve diğer alanlardaki başarıları karşısında, Osmanlı'nın zayıflaması söz konusudur ve bu durumu durdurmak hatta tersine çevirmek için belirli alanlarda Batı'nın yenilikleri alınmak istenmiştir. Modernleşme sürecinin merkezinde karar alıcı olan bürokrasinin, kendi çıkarları doğrultusunda günü kurtarmaya yönelik aldığı kararlar vardır. İkincisi, ilk başta belirli alanlarda yapılması uygun görülen yenilikler zamanla plansız ve kontrolsüz bir şekilde ve Avrupa'nın zorlamasıyla birçok alana yayılmış, modernleşme süreci aslında Osmanlı'nın Avrupa'nın kapitalist sistemine bir sömürge olarak dâhil edilmesi sürecine dönüşmüştür.

Çalışmanın ikinci bölümünde, 19. yüzyıl modernleşme çalışmalarının koşullarında Osmanlı'ya matbaanın gelişi ve Osmanlı yazılı basınının doğuşu ve muhalif gelişimi ana tema olarak alınmıştır. Bürokrasinin gerçekleştirdiği modernleşme çalışmaları ve Osmanlı'nın alınan her kararla Avrupa'nın kapitalist sisteminde sömürge olma yolunda ilerlemesine karşı, yine

bürokrasiden çıkan, vatansever Osmanlı aydınlarının genel olarak ifade edersek Yeni Osmanlıların çıkardıkları gazete ve dergilerde yazdıkları yazılarıyla halkı bilinçlendirme ve aydınlatma çalışmaları ana temadır.

19. yüzyılın başında belirli alanlarla sınırlı olan modernleşme hareketleri, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'nın toplumsal, kültürel, politik ve ekonomik olarak tüm alanlarına yayılmıştır. Dönüşümler, Osmanlı'nın eski gücüne kavuşmasını en azından Avrupa karşısındaki en başta askerî ve politik olarak gerilemeyi önlemek için başlamıştır. 19. yüzyılın sonunda ise modernleşme anlayışının, Osmanlı bürokrasisi tarafından Avrupa'nın kapitalist sisteminin sadece üstyapılarının alınması anlamına geldiği sistemin koşullarının kendiliğinden ve uzun süreler sonucunda alttan gelen tazyik sonucu oluşması bir kenara bırakılarak yukarıdan dayatılan planlı ve despotik bir sürece dönüştüğü görülmektedir. Bütün bu gelişmeler gazete sayfalarında Yeni Osmanlılar tarafından düşünsel temelde en şiddetli şekilde eleştirilmiştir. İlk bölümde ifade edilen yüzeysel ve kısa vadeli modernleşme hareketlerinin, ikinci bölümde Yeni Osmanlıların çıkardığı gazete ve dergilerde yayınladıkları eleştirel yazıları üzerinden de sunulması amaçlanmıştır.

19. yüzyıl Osmanlı modernleşme çalışmalarının yürütücüleri olan Osmanlı bürokrasisi ile Yeni Osmanlılar olarak kendini tarih sahnesinde gösteren Osmanlı entelektüel ve aydınları arasındaki Osmanlı'nın bekası üzerine giriştikleri mücadele, yazılı basın olarak gazete ve dergiler üzerinden okunmaya çalışılacaktır ve çalışmanın bu konu üzerine bir kaynak olabilmesi amaçlanmıştır.

Burada okuyucunun herhangi bir hataya düşmemesi adına açıklanması gereken diğer bir konu Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olduğudur. Bu çalışmada sunulan kesitler günümüz Türkiye koşullarına da bir açıklama

getirmeye adaydır. Günümüzde popüler araştırma konularından biri olan Türkiye modernleşmesi, Türkiye'nin Batı'ya mı Doğu'ya mı ait olduğu sorunsalı ya da sistemsel tartışmalar bu çalışmanın konusunun dışında olmakla beraber bu çalışmalara kaynak olabileceği düşünülmüştür.

Ayrıca çalışma Osmanlı'nın 19. yüzyılını konu olarak almıştır ve bu dönem Osmanlı'nın çöküş dönemidir. Bu bağlamda Osmanlı'nın yaklaşımlarına başta bürokrasi olmak üzere eleştirel bir üslup kullanılmıştır. Bu üslup ikinci bölümde, Osmanlı basınının kuruluşu ve gelişiminde de mevcut olduğu için devam ettirilmiştir. Ancak eleştiri konusu olan bürokrasi Osmanlı'nın yükseliş döneminde de vardı ve kendini güçlü bir şekilde muhafaza etmekte ve yeniden üretmekteydi. Çalışmanın Osmanlı'nın 19. yüzyılına odaklanması ve çöküş dönemi olması nedeniyle eleştirel yaklaşması, Osmanlı'nın dünya tarihindeki saygın yerini unutturmamalıdır. Yine ifade etmek gerekir ki bu çalışmanın konusunun sınırlarının dışında olan Osmanlı'nın modernleşme hareketlerindeki başarısızlığı ve sonuçta çöküşün önlenememesinin nedeni olarak tüm dünyayı etkisi altına alan Avrupa'nın ihraç ettiği ve çevre ülkeleri birer sömürgeye dönüştürdüğü kapitalizm en önemli etken olarak tartışılabilir. Eğer perspektifi genişletirsek ve Osmanlı'nın içeride ve dışarda yaşadığı sorunların özüne inerek bu sorunların odağında kapitalizm olduğu görülmesi kuvvetle muhtemeldir. İçerdeki sosyal, kültürel, politik ve ekonomik bozulmaları sadece Osmanlıların basiretsizliğine ya da bürokrasisinin ileri görüşe sahip olmamasına bağlamak son derece sığ bir yaklaşım olacaktır. Bu bozulmaların kapitalizmin azgınlaştığı bir dönemde görülmesi düşündürücüdür. Osmanlı kendisini bir cihan imparatorluğuna taşıyan düzeniyle 18. yüzyıla kadar dünyanın geri kalanına hatta kapitalizme karşı önemli bir örnektir diyebiliriz. Bu örnek olma tespiti temelini Osmanlı sosyolojisinin, Batı temelli şablonların yerine Baykan Sezer'in ve onun ta-

kipçilerinin eserlerinde işlenen, Doğu ve Batı olarak iki farklı eksenden açıklanmasından almaktadır. Ayrıca eserlerini zevkle okuduğumuz Kemal H. Karpat, Belkıs Ulusoy, Deniz T. Kılınçoğlu, Ekmeleddin İhsanoğlu, Şerif Mardin, Orhan Koloğlu, Hıfzı Topuz ve Ahmet Emin Yalman gibi değerli hocaların farklı perspektiflerden oluşturduğu bilgi hazinesi için teşekkür bir borçtur.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ iii

1. BÖLÜM

Osmanlı'da Modernleşme Sürecinde Bazı Tespitler	3
Osmanlı'nın Modernleşme (Batılılaşma) Anlayışı	8
Osmanlı'da Toplumsal Yapı	14
Osmanlı Bürokrasisi	17
19. Yüzyıl Öncesinde Toplumsal ve Ekonomi Alanlarda Dönüşüm	21
19. Yüzyılda Osmanlı'da Modernleşme Çalışmaları	29
Tanzimat Dönemi ve Islahatlar	33
Osmanlı ve İktisadi Tartışmalar.....	43
Yeni Bir Toplum mu?	46
Yeni Osmanlılar	52

2. BÖLÜM

19. Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi ve Basın.....	61
Osmanlı'da İlk Resmî Matbaanın Kuruluşu	63
Osmanlı'da Gazetecilik Öncesi Durum.....	68
Osmanlı'da İlk Türkçe Gazeteler	69
Vekâyi-i Mısriyye ve Vakâyi-i Giridiye	69
Osmanlı'da İlk Resmî Gazeteler	71
Takvîm-i Vekâyi.....	71
Cerîde-i Havâdis.....	74
Vilayet Gazeteleri	75
Osmanlı Resmî Basınının Değerlendirmesi	78
Osmanlı'da Kitap ve Gazete Kültürü	80
Batı'da Kitap ve Gazete Kültürü.....	84
Batı'da Matbaa ve Okuryazarlık: Zihinsel Dönüşüm	89
Osmanlı'da Türkçe Olmayan Basın	93
Osmanlı'da Muhalif (Özerk) Gazeteler Dönemi.....	95

Tercümân-ı Ahvâl.....	96
Tasvîr-i Efkâr	101
Muhbir.....	104
1867 Ali Kararnamesinin Önemi	109
Yeni Osmanlılar Avrupa'daki Basın Faaliyetleri.....	112
Ali Suavi ve Muhbir Gazetesi	115
Namık Kemal ve Hürriyet Gazetesi	119
İttihad ve İnkilab Gazeteleri.....	123
İstanbul Gazeteleri 1867-1871	124
Vatan Gazetesi.....	124
Utarid Gazetesi	125
Terakki.....	128
Mümeyyiz.....	130
Basiret	132
Hadîka.....	135
Hakaik-ül Vakayi	136
Yeni Osmanlıların İstanbul'a Dönüşü.....	137
İbret Gazetesi	142
Vakit Gazetesi	144
Sabah Gazetesi	145
Tercümân-ı Hakikat	146
Cüzdân ve Sirac Gazeteleri	146
Devir ve Bedir Gazeteleri.....	148
İstikbal	148
Diğer Gazeteler.....	148
Tanzimat Döneminde Dergicilik.....	149
Tanzimat Dönemi Mizah Dergileri	153
Sansür Uygulamaları ve Karşı Tepki	158
Abdülhamit Dönemi 1878-1908	159
Abdülhamit Döneminin Kısa Değerlendirilmesi	165
Sonuç.....	166
KAYNAKÇA.....	175